

УДК 378.14:37:378.4(477) «194/198»

ЄВГЕН ЄВТУШЕНКО

(Суми)

**ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ
З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ
У ПЕДАГОГІЧНИХ ІНСТИТУТАХ УКРАЇНИ
(ДРУГА ПОЛОВИНА 40 – 80-ТІ РР. ХХ СТ.)**

Досліджено види (обов'язкові, факультативні, додаткові), форми (лекції, практичні, змагання, залікові вправи, самостійна робота), способи (індивідуальний, груповий, фронтальний) та методи (рівномірний, змінний, повторювання, ігровий, змагальний, коловий) організації навчального процесу з фізичного виховання у педагогічних інститутах протягом другої половини 40-х – 80-х рр. ХХ ст.

Ключові слова: фізичне виховання, педагогічні інститути, форми навчання, методи навчання, способи навчання.

Фізичне виховання молоді є складним, постійно змінюваним явищем, розуміння якого не можливе без звернення до його традицій і досягнень. Ключовим аспектом поліпшення фізичного розвитку підростаючого покоління, як нагальної потреби українського суспільства, є суттєве оновлення організаційних засад фізкультурної діяльності. У значній частині це стосується і організації навчального процесу з фізичного виховання у вітчизняних вузах. Трансформувати його на сучасний рівень можливо лише на основі вивчення та творчого використання попереднього педагогічного досвіду.

Важливі теоретичні положення щодо сутності фізичного виховання молоді та найбільш ефективних способів його організації викладені у працях таких науковців, як: Е. Вільчковський, В. Горащук, Ф. Медвідь, В. Платонов, Л. Сущенко, А. Цьось, Б. Шиян та ін. Не зважаючи на досить ґрунтовні дослідження окремих проблем, питання організації фізичного виховання у педагогічних вузах України вивчалось досить фрагментарно.

Мета статті – дослідити види, форми, способи, методи організації та спрямування навчального процесу з фізичного виховання у педагогічних інститутах України протягом другої половини 40-х – 80-х рр. ХХ ст.

Фізичне виховання студентів педагогічних інститутів у навчальному процесі протягом досліджуваного періоду здійснювалось через обов'язкові, факультативні та додаткові заняття. Саме такі види навчальної діяльності були визначені документами Міністерства вищої освіти СРСР. Кожний із цих видів навчальної діяльності спирався на певні організаційні форми та методи.

Обов'язкові навчальні заняття вносилися до планів усіх спеціальностей на 1 та 2 курсах. Офіційно їх назвою, яка була закріплена у навчальних програмах був «урок» [3, с. 81]. Уроки поділялися на теоретичні і практичні. Теоретичні проходили у формі лекцій, які за своїм змістом відповідали теоретичному розділу програми і читалися для студентів усього курсу чи потоку. Завдяки їм майбутні учителі знайомилися із спортивними традиціями і досягненнями країни та вузу, порядком опрацювання розділів програми, складання нормативів і заліків. Висвітлення цих питань формувало уявлення про систематичність і послідовність матеріалу, нерозривність теорії і практики.

Особливістю теоретичних занять у педагогічних закладах було те, що в них додатково мали розглядатися основні положення таких документів: «Про фізичний розвиток учнів загальноосвітніх шкіл», «Основи організації та методики проведення фізкультурної роботи в режимі дня школи», «Основи позакласної та позашкільної роботи з фізичного виховання учнів», «Методика організації і проведення туристичних походів з учнями», «особливості масової фізкультурної роботи в піонерському таборі» [4, с. 315].

Таким чином, теоретичний розділ мав на меті повідомити студентам основи знань для грамотного і активного використання засобів фізичної культури і спорту в режимі навчання, праці, відпочинку і суспільної діяльності.

Практичний розділ передбачав забезпечення різносторонньої фізичної і спортивної підготовки студентів. Для проведення практичних занять на кожному курсі створювалися навчальні відділення: підготовче, спортивного удосконалення, спеціальне. Розподіл студентів за ними здійснювався на початку навчального року з урахуванням статі, стану здоров'я, фізичної підготовленості, спортивної спеціалізації та власного бажання.

Практичні заняття проводилися викладачами з групами студентів, які були закріплені за ними на весь період навчання. Чисельний склад групи у підготовчому та спеціальному відділенні складав 12–15 чол. У відділенні спортивного удосконалення комплектація відбувалася виходячи з рівня підготовки студентів: група новачків та спортсменів III розряду – 10–12 чол., група спортсменів II розряду – 8–10 чол., група спортсменів I розряду – 6–8 чол. Для спеціалізацій із спортивних ігор в групі спортсменів III і II розрядів повинно було бути не менше трьох складів команд, в групі з більш високою кваліфікацією студентів – не менше двох [4, с. 308].

З початку 60-х рр. ХХ ст. до практичних занять почали включатися рухові дії, передбачені розділом програми «Професійно-прикладна фізична підготовка». При цьому враховувалися особливості професії, яку засвоювали студенти, умови виробничої практики. Для майбутніх учителів необхідно було сформулювати такі педагогічні уміння: подавати команди, розпорядження та управляти строем; організовувати та проводити ранкову гімнастику, фізкультурні хвилини, рухливі ігри, туристичні походи; забезпечувати суддівство змагань; навчати окремим руховим діям [4, с. 315]. Отже, основу практичних занять склали фізичні вправи завдяки яким формувалися та удосконалювалися рухові навички, що мали важливе значення у військовій справі, спорті, праці та побуті.

Доповненням до обов'язкових уроків були факультативні заняття. Цей вид занять остаточно утвердився у навчальному процесі з фізичного виховання з 50-х рр. ХХ ст., коли на нього було покладено завдання забезпечувати спортивну підготовку студентів. Як свідчили матеріали «Річного звіту Міністерства освіти УРСР про роботу педагогічних інститутів Української РСР за 1962–1963 навчальний рік», факультативні заняття з курсу спортивного удосконалення проводилися на 1–4 курсах усіх факультетів педінститутів [6, с. 89]. У подальшому факультативи забезпечували поглиблену професійну фізичну підготовку та підготовку до громадської фізкультурно-спортивної діяльності.

Важливу роль у фізичному вихованні студентів педагогічних вузів відігравали контрольні заняття. Протягом навчального року проводився поточний та підсумковий контроль. Поточний контроль включав вправи для діагностування загальної та спеціальної (за обраним видом спорту) фізичної підготовки. Цей варіант контролю давав можливість викладачу з'ясувати ступінь володіння студентом технікою спортивних рухів, рівень його морально-вольових якостей, здатність діяти в умовах постійно змінюваної спортивної обстановки. Форма поточного контролю визначалася кафедрою фізичного виховання та викладачем. Здебільшого це були: а) співбесіди по теоретичному розділу програми; б) виконання встановлених нормативів по кожному розділу програми курсу фізичного виховання; в) складання норм комплексу ГПО; г) облік щорічних антропометричних показників; д) аналіз даних лікарняного контролю, лікарняно-педагогічних спостережень; е) повсякденне спостереження викладача за фізичним розвитком студентів у процесі навчальних, секційних та додаткових занять [2, с. 85]. Складання нормативів по розділу програми, розрядних норм та норм комплексу ГПО мало проходити виключно у формі спортивних змагань.

Підсумковий контроль проводився у формі заліку. Студенти усіх відділень (підготовчого, спеціального, спортивного) повинні були складати заліки протягом чотирьох перших семестрів навчання. У якості критеріїв оцінювання студентів використовувалися нормативи комплексу ГПО, виконання яких було обов'язковою умовою отримання заліку. Використовувалися також спеціальні вправи, характерні для того, чи іншого спортивного відділення. Рівень загальної фізичної підготовки визначався за допомогою таких вправ:

– для визначення сили рук і плечового поясу: підтягування на поперечині; згинання та розгинання рук в упорі лежачи; лазіння по канату; піднімання штанги;

– для визначення сили тулуба: нахили корпусу назад із положення сидячи, ноги закріплені; кидання набивного м'яча обома руками через голову; нахили зі штангою на плечах;

– для визначення сили ніг: присідання зі штангою на двох ногах; присідання поперемінно на одній нозі на високій опорі; вижимання штанги ногами;

– для визначення стрибучості: стрибки з місця в довжину; стрибки з розбігу вгору поштовхом однією, або двома ногами, достаючи рукою відмітку на баскетбольному щиті; стрибки з розбігу через планку різними способами;

– для визначення гнучкості: нахили корпусу вперед не згинаючи ніг; вправа «шпагат» [2, с. 83]. Із цих груп вправ обиралися по одній для складання контрольного комплексу.

За виконання кожної контрольної вправи чи нормативу, починаючи з 1963 р., ставилася диференційована оцінка («задовільно», «добре», «відмінно»), яка заносилася до журналу групи. В залікову книжку студента і залікову відомість вносилися тільки відмітка «зараховано» [5, с. 6]. Правильно розроблені залікові вимоги сприяли засвоєнню навчальної програми, дисциплінували студентів, підвищували їх активність та інтерес до фізичного виховання.

Для студентів, які не в змозі були підготуватися до складання залікових норм та вимог навчальної програми у процесі уроків та факультативів, організовувалися додаткові заняття. Ці заняття (індивідуальні та групові) допомагали розвитку якостей, потрібних для оволодіння технікою і досягнення необхідних результатів. Завдяки їм відбувалося виховання спортивного працелюбства, наполегливості в досягненні поставленої мети. Ефективність додаткових занять залежала від чіткої постановки завдань, їх регулярності та систематичності контролю за виконанням. Вони повинні були відповідати навчальним програмам та рівню фізичної підготовки студентів.

Найбільш розповсюдженими способами організації діяльності студентів під час навчальних занять із фізичного виховання були індивідуальний, груповий та фронтальний. Індивідуальний спосіб викликаний об'єктивними причинами, перш за все неоднорідністю студентів за станом здоров'я, рівнем фізичної підготовки. Спираючись на індивідуальні показники рівня підготовки, викладач за допомогою цього методу забезпечував розвиток фізичних якостей в усіх без виключення студентів за рахунок підбору для них персональних вправ.

Груповий спосіб передбачав об'єднання студентів із приблизно однаковими показниками за певними критеріями (витривалість, гнучкість, сила тощо) за навчальними групами. Цей спосіб давав можливість розвивати не лише фізичні, а й педагогічні якості, оскільки частина обов'язків пов'язаних з допомогою та контролем перекладалася на студентів-активістів. Виконуючи обов'язки викладача, вони оволодівали вміннями організатора, вчилися відповідальності, поглиблювали власні знання та рухові можливості.

Фронтальний спосіб був найбільш економним за затратою часу способом організації навчальної діяльності. Він давав можливість одночасно навчати студентів тій чи іншій вправі. Найбільший ефект від фронтального способу досягався за умови, якщо всі студенти групи добре засвоїли вправу, що виконується. У цьому випадку один темп та обсяг діяльності не заважали правильній техніці виконання вправи.

Кожний із перерахованих способів мав свої переваги та недоліки. Одні з них були найбільш ефективними на стадії початкового розучування вправ (ін-

дивідуальні), інші – на етапі закріплення та удосконалення (фронтальна, групова). Тому об'єктивною потребою було поєднання усіх способів організації навчальної діяльності студентів.

Найбільш поширеними методами розвитку фізичних якостей під час навчальних занять були: рівномірний, змінний, повторювання, ігровий, змагальний, коловий. Рівномірний передбачав виконання фізичної вправи тривалий час з постійною інтенсивністю, темпом, амплітудою. Він застосовувався переважно при циклічних навантаженнях (біг, лижний спорт, плавання). Його перевагою було те, що він давав можливість чітко дозувати обсяг роботи. Недолік полягав у швидкій адаптації організму до навантажень і, як результат, зниженні тренувального ефекту.

Змінний метод характеризувався послідовно змінюваним навантаженням під час виконання вправи шляхом збільшення, або зменшення темпу, амплітуди руху, величини зусиль. Його перевага полягала у тому, що він усував монотонність у роботі. Крім того, зміна інтенсивності виконання вправ вимагала постійної перебудови фізіологічних систем організму. Метод повторювання був пов'язаний із багаторазовим виконанням вправи через певні інтервали відпочинку. Давав можливість закріпити рухову дію, добитися найбільш ефективного її виконання. Ігровий метод важливий тим, що орієнтований на виконання фізичних дій в умовах постійної непередбачуваної зміни ситуації. Динамічність гри не давала можливість і чітко регулювати навантаження. Змагальний метод передбачав боротьбу за особисту чи колективну перемогу при виконанні певних фізичних дій. Був важливим засобом стимулювання інтересу та активізації фізичної діяльності. Нарешті, коловий метод використовувався при послідовній зміні місць виконання фізичних вправ та снарядів, на яких вони виконувалися. Вибір методів здійснювався творчо, з урахуванням поставленого завдання, характеру фізичної вправи, умови її виконання, індивідуальних особливостей учнів.

Протягом досліджуваного періоду змінювалася спрямованість навчальних занять із фізичного виховання. У повоєнний період вони будувалися на принципі воєнної підготовки молоді, втіленням якої був комплекс ГПО. Але вже на початку 1950-х рр., після того, як у фізичному вихованні студентів вузів остаточно було взято курс на спортивну спеціалізацію, домінуючим став принцип предметності. Уроки стали проводитися за чіткими формулюваннями, які відповідали видам спорту, що історично склалися: «гімнастика», «легка атлетика», «плавання» та ін. Як відзначали науковці-методисти того часу М. Афанасьєв та П. Большев, застосування цього принципу конкретизувало абстрактне і малозрозуміле студентом поняття «фізкультура», що виходило далеко за межі педагогічного процесу [1, с. 299].

З 1960-х рр. провідним стає принцип оздоровчої спрямованості навчальних занять. Вони проходили з використанням тільки таких засобів та методів навчання, які б сприяли зміцненню здоров'я студентів.

Отже, навчальний процес з фізичного виховання у педагогічних інститутах України протягом другої половини 40-х – 80-х рр. ХХ ст. реалізовувався через систему видів (обов'язкові, факультативні, додаткові) та форм (лекції, практичні, змагання, залікові вправи, самостійна робота) занять. При їх проведенні використовувалися різні способи (індивідуальний, груповий, фронтальний) та методи (рівномірний, змінний, повторювання, ігровий, змагальний, коловий). Спрямування навчального процесу визначалося принципами фізич-

ної підготовки студентів-педагогів, які домінували на тому чи іншому етапі (мілітарної підготовки, предметності, оздоровчої спрямованості). Подальшого дослідження потребує організація позанавчальної роботи з фізичного виховання у педагогічних вузах України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Афанасьев Н. И. К вопросу о терминологии в физическом воспитании / Н. И. Афанасьев, П. Е. Егоров // Теория и практика физической культуры. – 1951. – № 4. – С. 296 – 300.
2. Наумов Б. А. Физическое воспитание в высшей школе: метод. пособие для студентов и преподават. / Б. А. Наумов. – Л.: ГДОИФК им. П. Ф. Лесгафта, 1962. – 142 с.
3. Положение и программы по физической культуре. – М., 1948. – 84 с.
4. Теория и методика физического воспитания: учеб. пособ. для студентов фак. физ. воспитания / [под ред. Б. А. Ашмарина]. – М.: Просвещение, 1979. – 360 с.
5. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 3761, 41 арк.
6. ЦДАВО України, ф. 166, оп. 15, спр. 3770, 131 арк.

ЕВГЕНИЙ ЕВТУШЕНКО

ОРГАНИЗАЦИЯ УЧЕБНОГО ПРОЦЕССА ПО ФИЗИЧЕСКОМУ ВОСПИТАНИЮ В ПЕДАГОГИЧЕСКИХ ИНСТИТУТАХ УКРАИНЫ (ВТОРАЯ ПОЛОВИНА 40 – 80-Е ГГ. XX СТ.)

Исследованы виды (обязательные, факультативные, дополнительные), формы (лекции, практические, соревнования, зачетные упражнения, самостоятельная работа), способы (индивидуальный, групповой, фронтальный) и методы (равномерный, переменный, повторения, игровой, соревновательный, круговой) организации учебного процесса по физическому воспитанию в педагогических институтах на протяжении второй половины 40–80-х гг. XX ст.

Ключевые слова: физическое воспитание, педагогические институты, формы обучения, методы обучения, способы обучения.

YEVHEN YEVTUSHENKO

ORGANIZATION OF EDUCATIONAL PROCESS ON PHYSICAL TRAINING AT PEDAGOGICAL INSTITUTES OF UKRAINE (SECOND HALF OF 40-80-IES OF THE XX CENTURY)

In this article it was found that during the study period physical education of the students of pedagogical institutes in the educational process was carried out through compulsory, optional and extra classes. These educational activities were identified in the documents of the Ministry of Higher Education of the USSR. Compulsory classes were included in the curriculums of all specialities of the 1st and 2nd year. The classes were divided into theoretical and practical. Theoretical classes were held in the form of lectures, their content corresponded to the theoretical section of the curriculum. The lectures were delivered to the students of all courses.

Practical classes included the provision of versatile physical and athletic training of students. Preparatory department, the department of sports improvement and special department were created in each course to hold the workshops. At the beginning of the academic year the students were distributed on the basis of gender, health, physical fitness, sports specialization and their own preferences. Since the early 60's of the XX century the motor actions were envisaged by the section of the program "Professionally applied physical preparation".

It was determined that the extracurricular activities complemented the compulsory classes. The physical fitness testing played an important role in physical education of the students of pedagogical institutes. Current and final control was held during the academic year. Extra classes were organized for the students who were unable to prepare for scoring

standards and requirements of the curriculum at the physical training classes and optional classes. These classes (individual and group) helped the development of lagging skills necessary for mastering the technique to achieve the required results.

The most common methods of organizing the students at physical training classes were individual, group and frontal methods. Each of these methods has its advantages and disadvantages. The methods of development of physical skills were uniform method, variable method, repeating method, game method, competitive method and circular method. The choice of methods was implemented creatively, taking into account the task, the nature of the exercise, the conditions of its implementation and the individual characteristics of the students.

The approaches to physical training varied during the study period. In the postwar period they were based on the principle of military training of youth. In the early 1950's it was aimed at the sports specialization and the principle of objectivity became dominant. Since 1960 the principle of health improving orientation of physical education classes became the leading.

Using these types, forms, methods and techniques of the educational process of physical education at pedagogical institutes during the study period ensured the implementation of a number of important tasks.

Keywords: physical training, pedagogical institutes, forms of education, approaches to learning, approaches to teaching.